

שדרוג המערכת הכלכלית בצפון המדינה

בשיתוף :

הוכן על ידי

מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית

מיזם משותף עם משרד הכלכלה

רשימת החוקרים שהשתתפו בכתיבת המסמך :

מנהל הפרויקט

ד"ר אביגדור זוננשיין, עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן

מנהל שותף וראש המיזם המשותף

ד"ר גלעד פורטונה - עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן, ראש המרכז למצוינות תעשייתית

מידענות ועריכה

תמר דיין

מנהלי הפרויקט במשרד הכלכלה

מיכל פינק - סמנכ"ל, אסטרטגיה ותכנון מדיניות

עוז כץ - מנהל תחום בכיר, אסטרטגיה ותכנון מדיניות

רשימת חוקרים לפי נושאים:

העצמת התעשייה הקלאסית

גיורא שלגי – עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן

מערכת התחבורה בצפון

ד"ר ערן לק – חוקר במוסד שמואל נאמן

מאסה תותרי פאח'ורי – עוזרת מחקר במוסד שמואל נאמן

נמלי חיפה

פרופ' יהודה חיות - עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן, ראש פרויקט תשתיות לאומיות

תיירות

ד"ר ערן כתר – מנהל חברת "כתר קונסלטינג"

האוכלוסייה החרדית

יהודה מורגנשטרן – סמנכ"ל חברת "תלם"

ד"ר ראובן גל - עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן, ראש פרויקט שילוב חרדים בכלכלה הישראלית

חדשנות בצפון

פרופ' מרים ארז - עמיתת מחקר בכירה במוסד שמואל נאמן, כלת פרס ישראל בחקר מדעי המנהל, יו"ר מרכז הידע לחדשנות בטכניון

ד"ר איריס ארבל - מנהלת מרכז הידע לחדשנות בטכניון

טלי זהבי – עוזרת מחקר במרכז הידע לחדשנות בטכניון

אשכולות מדעיים תעשייתיים בצפון כמנועי צמיחה

ד"ר גלעד פורטונה - עמית מחקר במוסד שמואל נאמן, ראש המרכז למצוינות תעשייתית

רפי נווה – מרכז הערכת מצב אשכול מדעי החיים

מיפוי וקידום עסקים קטנים ובינוניים בצפון

ד"ר איתן אדרס - חוקר במוסד שמואל נאמן

כלכלה משותפת ערבית יהודית

פרופ' ראסם ח'מאיסי - פרופסור בחוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה, ראש המרכז היהודי-ערבי באוניברסיטת חיפה

פרופ' דורון לביא - מנכ"ל פראטו, וצוות פראטו

חגית נבו - הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד ראש הממשלה

רקע

באמצע 2014 סוכם ע"י המרכז למצוינות תעשייתית במוסד שמואל נאמן ואגף לתכנון ואסטרטגיה במשרד הכלכלה על מיזם משותף למשרד הכלכלה ומוסד שמואל נאמן בטכניון להכנת תכנית שמטרתה שיפור מהותי של המערכת הכלכלית בצפון ושדרוגה לכדי מערכת אחודה, צומחת וברת קיימא. לצורך הכנת התכנית גייסנו תוך כדי תהליך צוות חוקרים ממוסד נאמן ומגופים נוספים, כאשר לכל חבר בצוות הוגדרה משימה להכין תכנית פיתוח וקידום בתחום התמחותו תוך אינטראקציה עם חברי הצוות האחרים. פירוט צוות החוקרים ותחומי עבודתם מפורט לעיל.

כמיזם משותף למשרד לכלכלה ולמוסד שמואל נאמן כל העבודה בוצעה באינטראקציה הדוקה עם צוות האגף לאסטרטגיה במשרד הכלכלה (מיכל פינק, סמנכ"ל עוז כץ, מנהל תחום בכיר, אגף אסטרטגיה ותכנון מדיניות, משרד הכלכלה).

כמו כן, התכנית לפיתוח כלכלה משותפת ערבית יהודית הוכנה על ידי צוות משותף עם הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים במשרד ראש הממשלה וחברת פראטו.

העבודה בוצעה בתחושת דחיפות עקב מצבו הנחות של הצפון כמעט בכל היבט כלכלי וחברתי. בנוסף, נעשה מאמץ ממשלתי נרחב לחיזוק הדרום על ידי העברת עיר הבה"דים, העברת יחידות טכנולוגיות של צה"ל והקמת מערך הסייבר בצפון. יש חשש שהמשאבים הגדולים המופנים דרומה, יצמצמו את יכולת הממשלה לחזק את הצפון.

כדי להכין את התכנית ביצענו סדרת פעילויות המפורטת להלן:

- קיימנו עשרות פגישות עם ראשי רשויות וגופים מובילים בצפון, עם תעשיינים, עם אנשי בריאות ומדעי החיים, עם מומחים ואנשי אקדמיה במטרה ללמוד על החזקות והחולשות ולאבחן חסמים והזדמנויות לפיתוח הצפון
- אספנו וניתחנו נתונים כמותיים ומידע איכותי על הצפון בכל התחומים הרלוונטיים לכלכלת הצפון: דמוגרפיה, תעסוקה, תעשייה, מצב סוציו אקונומי, בריאות, חינוך והשכלה, רשויות מובילות. הנתונים והמידע נאסף מהלמ"ס, ממשרד הכלכלה, מדוחות מחקר, מסיכומי וועדות, מעבודת מרכז המחקר של הכנסת, ממאגרי IVC ו D&B.
- למדנו תכניות קודמות (כמו: "צפונה"), ויוזמות קיימות בצפון (כמו: "צפונה דרומה") ואימצנו חלקים מתכניות ויוזמות אלו הרלוונטיות לתכנית המוצעת על ידינו
- ביקרנו במספר רשויות כדי ללמוד באופן אישי על החסמים והזדמנויות בצפון
- השתתפנו במספר כנסים שנערכו בצפון או שדנו בנושאים רלוונטיים לצפון

- קיימנו מספר פגישות בסגנון שולחן עגול וסיעור מוחות
- קיימנו מספר פגישות במשרדי הממשלה הרלוונטיים (תחבורה, תיירות, משרד ראש הממשלה, משרד הכלכלה)
- בשלב הביניים הכנו דוח ראשון המסכם את הערכת המצב שלנו למערכת הכלכלית בצפון, שהציג ניתוח ראשוני של כווני שדרוג למערכת הכלכלית בצפון- מחוללי שינוי ומנועי צמיחה, וסיכום סדרת המלצות לפעולה במספר תחומים. דוח זה הוא הדוח השני והמסכם את העבודה של המיזם המשותף בשלב זה.
- כל העבודה בוצעה באינטראקציה הדוקה עם צוות האגף לאסטרטגיה במשרד הכלכלה (מיכל פינק ועוז כץ)

יש לציין שרוב אנשי צוות הפרויקט מעורבים באופן אישי מזה שנים רבות בפעילויות ויוזמות בצפון, כמו: MOVING UP תכנית להטמעת חדשנות, תכנית מצוינות בגליל, קידום הפארקים התעשייתיים, קידום ההחלטה לנמל ים עמוק בחיפה ועוד. במסגרת תכנית זו מינפנו ידע, ניסיון וקשרים קודמים, במטרה לחולל שינוי מערכתי במערכת הכלכלית חברתית בצפון.

יעדי התכנית

- צמיחת המערכת הכלכלית בצפון
- הבאה לכדי שיפור מהותי במצב הסוציו-אקונומי של אוכלוסיות הצפון
- קידום כלכלה משותפת של האוכלוסייה הערבית והיהודית בצפון
- מימוש הפוטנציאל של האוכלוסייה הערבית כמנוף לצמיחה
- שינוי מגמת ההגירה השלילית מהצפון ומשיכת אוכלוסייה חזקה

עיקרי הממצאים של הערכת המצב בצפון

אזור הצפון נמצא בפער ברוב האינדיקטורים הכלכליים לעומת יתר אזורי המדינה. ברוב האינדיקטורים יש מגמת הרעה במשך השנים. יש מגמת הגירה שלילית מהצפון למרכז הארץ ולת"א.

תעסוקה ושכר

הטבלה הבאה מציגה את המצב העגום בצפון מבחינת נתוני תעסוקה והשתכרות:

נתוני תעסוקה והשתכרות בצפון בהשוואה לשאר המחוזות בארץ (ב %)

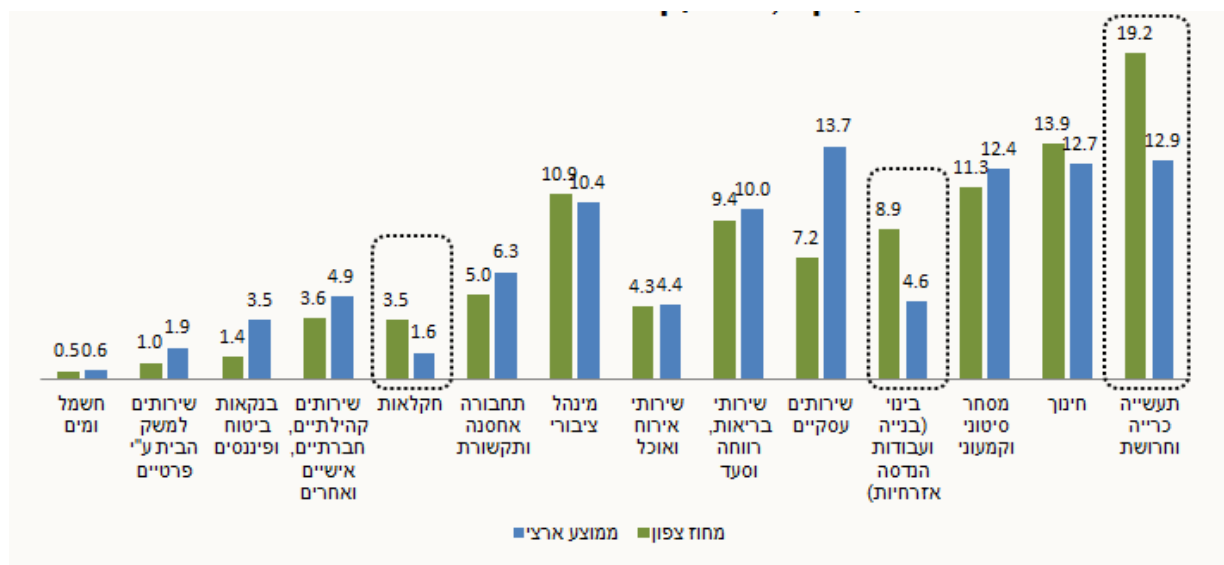
מחוז	אוכלוסייה	מועסקים	שיעור ההשתתפות	שיעור אבטלה	תמורה ממוצעת למשרה בענף התעשייה
מחוז המרכז	24.2%	27.5%	70.2%	5.1%	115.6%
מחוז תל אביב	16.4%	18.9%	67.3%	5.2%	94.1%
מחוז הצפון	16.5%	14.7%	58.0%	8.0%	79.7%
מחוז הדרום	14.4%	13.5%	62.2%	6.9%	105.9%
מחוז חיפה	11.7%	12.4%	63.1%	6.4%	107.3%
מחוז ירושלים	12.4%	9.3%	53.3%	7.1%	101.0%
יהודה ושומרון	4.3%	3.7%	68.0%	6.5%	58.8%
סך-הכל / ממוצע	100.0%	100%	63.7%	6.2%	100%

מקור: הלמ"ס, עיבוד הכנסת, מרכז המחקר והמידע

מהנתונים לעיל עולה כי במחוז הצפון גרה כ-16.5% מאוכלוסיית ישראל וכ-14.7% מהמועסקים בישראל. שיעור ההשתתפות בתעסוקה במחוז הצפון נמוך יחסית (58% במחוז צפון בהשוואה ל-63.7% בממוצע ארצי), שיעור האבטלה במחוז צפון הוא הגבוה ביותר מבין כל המחוזות (8% בהשוואה ל-6.2% בממוצע ארצי). התמורה הממוצעת למשרה בענף התעשייה במחוז צפון עומדת על 79.7% מהתמורה הממוצעת למשרה בממוצע ארצי, הנמוך ביותר מבין המחוזות מלבד אזור יהודה ושומרון.

תעשייה ועסקים

היקף התעשייה הקלאסית בצפון הוא גבוה יחסית (כ-30% בהיקפי פדיון). היקף התעשייה בצפון (מחוז צפון ונפת חיפה) הוא כ-114 מיליארד ₪ ומועסקים בתעשייה בצפון הוא 113 אלף איש. תחומי התעסוקה הדומיננטיים במחוז צפון יחסית לשאר הארץ: תעשייה, בינוי וחקלאות כמודגם בתרשים הבא:

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.14

השלטון המקומי

בצפון יש כ- 100 רשויות מקומיות- ערים, מועצות מקומיות, מועצות אזרחיות. חלקן הגדול של הרשויות הן קטנות יחסית, והן ממוקמות בפריפריה (גולן, צפת, אצבע הגליל). רוב הרשויות המקומיות נמצאות בדירוג סוציו אקונומי נמוך (95% מהרשויות הערביות נמצאות באשכולות 1-3, 80% מהרשויות היהודיות נמצאות באשכולות 4-5).

בנוסף, אין עיר המזוהה והמזדהה כעיר הבירה של הצפון. חיפה אינה נחשבת כבירת הצפון על ידי מירב תושבי הצפון, גם בגלל מיקומה הגיאוגרפי מחוץ לגליל בצד האזור הצפוני וגם כי, נראה לנו שחיפה אינה נוהגת כעיר מנהיגה בצפון.

הפיצול המוניציפאלי היחסי בצפון ללא מנהיגות אזרחית מקשה לקיים תהליך שיפור משמעותי שמאחוריו מתאחדים כל הכוחות והאישים בצפון.

אוכלוסייה ודמוגרפיה

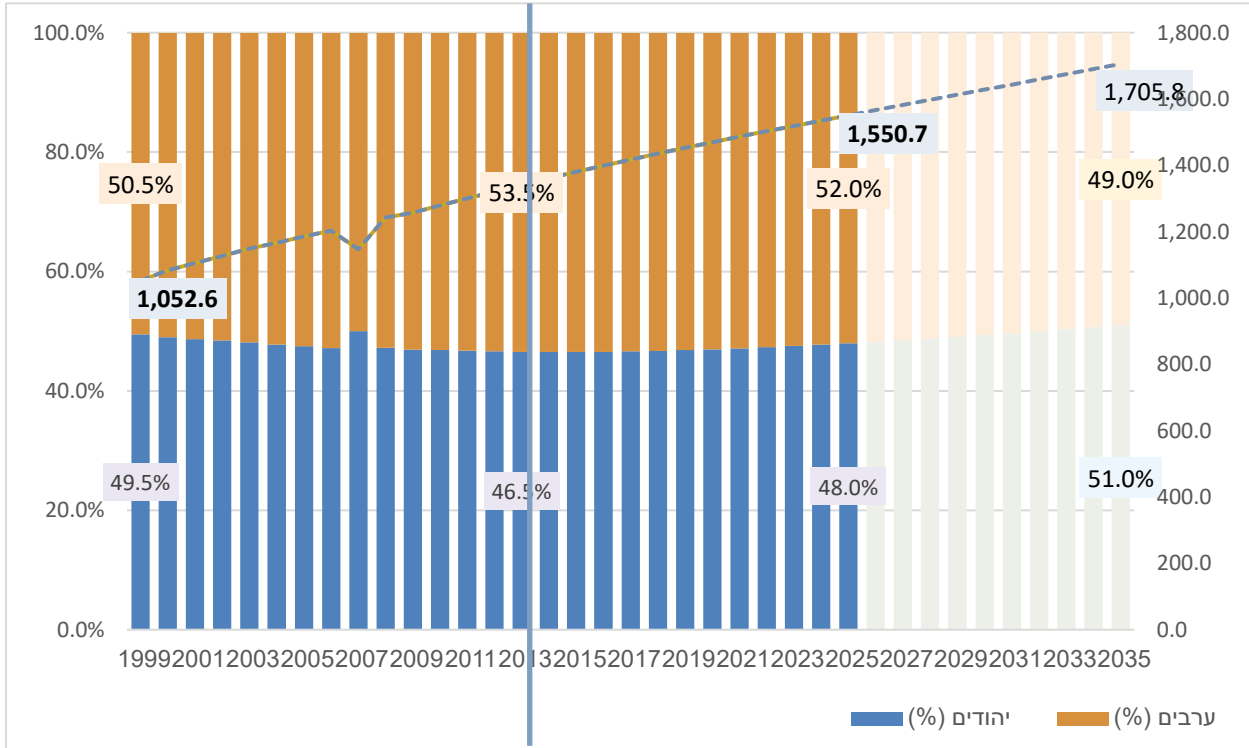
האוכלוסייה הערבית מהווה 53% מכלל האוכלוסייה בצפון, וצפוי שתהווה 52% ב- 2025 כמוצג בגרף הבא.

הנתונים מבוססים על המגמות וההערכות הבאות:

- בשנים 2000-2013 שיעור הריבוי הטבעי של יהודים ושיעור הריבוי הטבעי של ערבים השתנו בקצב קבוע. קצב השינוי השנתי בשיעור הריבוי הטבעי של יהודים - פי 1.004 ושל ערבים - פי 0.975. ההנחה היא שהמגמות הקיימות יישמרו.
- ב- 4 שנים אחרונות - 2010-2013 התייצב דפוס ההגירה. ההנחה היא ששיעור ההגירה לא ישתנה ולכן החישוב מתבסס על שיעור הממוצע בשנים 2010-2013 - 0.25% בשביל יהודים ו- 0.03% בשביל ערבים.

3. לצורך חישוב נעשה שימוש בנתון "מאזן ההגירה" של הלמ"ס, אשר אינו בהכרח שווה לסכום הגירה פנימית וחיצונית.

היקף אוכלוסייה ומאזן דמוגרפי בצפון 2013-2025-2035

מקור- הלמ"ס, עיבוד של מוסד שמואל נאמן

יש לציין שחציון הגיל במגזר הערבי הוא כ-20 שנה. צפוי שבשנים הבאות כ- 200 אלף צעירים מהמגזר הערבי יכנסו לשוק העבודה, רבים מהם משכילים ובעלי מקצוע אקדמי. בעשור האחרון חלה עליה משמעותית במספר הסטודנטים הערבים הלומדים בעיקר במוסדות להשכלה גבוהה בצפון.

לסיכום, המצב בצפון ברוב הפרמטרים הוא בפער שלילי ביחס לשאר אזורי הארץ, והמצב עוד יותר עגום במגזר הערבי. מצב זה הוא מתמשך על פני עשרות שנים והתחזית היא שאם לא יבוצע שדרוג מהותי, המצב בצפון יתדרדר עוד יותר.

המלצות עיקריות:

המצב המתמשך בצפון דורש שינוי ושדרוג משמעותי באמצעות מספר מחוללי שינוי מהותיים לא ליניאריים ומנועי צמיחה משמעותיים שישנו את "כללי המשחק" ואת פני התעסוקה בצפון מבחינת היקף התעסוקה המוצעת בשוק העבודה, מבחינת רמת ההשתכרות של העובדים מכל המגזרים ויביא להיפוך המגמה מהגירה שלילית לאזור המהווה מקור משיכה של אוכלוסייה צעירה ומשכילה.

לאחר לימוד ובחינת הנתונים הכלכליים והחברתיים בצפון, ובחינה משותפת עם גורמים מובילים בצפון ובמדינה אנחנו מציעים בתכנית זו להדגיש 4 מחוללי שינוי ו-6 מנועי צמיחה. בנוסף, אנו מציעים לטפל בכמה סוגיות אזוריות-מערכתיות שיכולות להוות תשתית לשינוי ושיפור הכלכלה והחברה בצפון.

כווני הפעולה העיקריים המוצעים בתכנית הם:

- הסטה של תשתיות ניכרות לצפון שיהוו מנוע צמיחה כלכלי (מעבר מש"אות, נמל חיפה, נמל תעופה בינלאומי)
- ניצול ומינוף התשתית התחבורתית המתפתחת (בעיקר רכבות) לפיתוח כלכלי-עסקי – חברתי
- הקמת אשכולות מדעיים - תעשייתיים בתחומי מדעי החיים ומדעי המים, כמנועי צמיחה לצפון
- הגדלת הפריון בתעשייה וקידום הסביבה הכלכלית-חברתית של התעשייה הקלאסית בצפון
- קידום פיתוח כלכלי משותף יהודי ערבי
- חיזוק התיירות כמנוע צמיחה, כולל תיירות תרבותית ותיירות רפואית.
- פיתוח האוכלוסייה החרדית כקהילה יצרנית
- תמיכה משמעותית, מותאמת לאזור הצפון, להתפתחותם של העסקים הקטנים והבינוניים

מחוללי שינוי:

- **הבאה להחלטה של הממשלה להעביר משא"ת של צה"ל צפונה**. הקמת המשא"ת בצפון תביא לכ-2,000 מקומות עבודה טכניים ולוגיסטיים במפעלי המש"א, ולכ-10,000 (הערכה ראשונית) מקומות עבודה נוספים אצל קבלני המשנה וגופי השירותים הטכניים, העסקיים והלוגיסטיים. גורמים בכירים במוסד נאמן וגורמים מובילים בצפון ובמדינה מקיימים תהליך שכנוע שההחלטה להקמת המשא"ת בצפון צריכה להתקבל ברמת ראש הממשלה כאשר השיקול המוביל הוא לאומי ולא כלכלי. לדעתנו, עם קבלת ההחלטה הזאת נדרשת חשיבה יצרנית ופתוחה לשיתוף מגזר המיעוטים בפעילויות המש"א- לפחות אצל קבלני המשנה ובגופים נותני השירותים השונים למש"א. בעבודת המשך נוכל להציג פירוט צעדים מומלצים למינוף כלכלי וחברתי של הצפון עם העברת המשא"ת לצפון.
- **נמל חיפה והקמת נמל המפרץ – הסרת החסמים וקידום תכליתי**: ההחלטה בנושא הקמת נמל עמוק מים במפרץ חיפה התקבלה ע"י ידי הממשלה ונבחרו חברות ישראליות (שפיר ואשטרום) להקים את נמל המפרץ עד 2021. כעת מתנהל מכרז לבחירת חברה

שתפעיל את הנמל. עלות בניית נמל המפרץ כ- 4 מיליארד ₪ ובניית מערכת תחבורה יבשתית (כבישים ורכבת) כ- 2 מיליארד ₪. בהקמת הנמל יועסקו אלפי עובדים בתחמי הבינוי, התשתיות והמערכות. חשוב שבמסגרת זו יועסקו חברות מקומיות מחיפה ומהצפון. במסגרת הפעלת הנמל ישנה הערכה שיועסקו ישירות כ- 7,000 עובדים-עובדי נמל, סוכני אניות, עובדי חברות ספנות, נהגי משאיות, אנשי, עובדי לוגיסטיקה, אחסון וקירור, עמילי מכס ועובדי מכס, עובדי רספ"ן, ביטוח, רואי חשבון ועורכי דין. פיתוח נמל המפרץ והפעלתו תביא למינוף כלכלי וחברתי של חיפה והצפון. בנוסף הוא יביא גם לקידום הנמלים הקיימים (נמל חיפה ונמל מספנות ישראל) ולחיזוק הזיקה בין הנמלים וההשלכות על העיר והמטרופולין הצפוני. גם כאן ניתן לשתף את מגזר המיעוטים בהתפתחות הנמלים, בטווח הקצר והארוך, במעגל התפקודים הסובבים את פיתוח הנמל החדש.

- **הקמת שדה תעופה בינלאומי ברמת דוד.** לאחרונה התקבלה החלטה בממשלה על פי הצעת שר התחבורה לתכנן את הקמת שדה תעופה בינלאומי בצפון- ברמת דוד. החלופה הזאת מתחרה עם הקמת שדה תעופה באזור הדרום. להקמת שדה תעופה בינלאומי בצפון יש משמעות מרחיקת לכת מבחינת הנגישות הבינלאומית לצפון, להגדלת היקף התיירות הבינלאומית בצפון ולהגדלת היקף התעסוקה בצפון בשלבי הקמת נמל התעופה ובתפעול השדה לאורך השנים במעגלים השונים.

- **קידום ומינוף פרויקטי התחבורה בצפון כמחולל שינוי כלכלי וחברתי לכלל המגזרים בצפון.** בשנים האחרונות מתחוללת מהפיכה תחבורתית בצפון, בזכות יוזמות ממשלתיות - מסילת הצפון לכרמיאל, מסילת העמק לעפולה ובית שאן, שדרוג הזרוע המזרחית בכביש 77 ו-65, שדרוג במטרופולין חיפה- מנהרות הכרמל, פיתוח המטרופוליט, כביש 22. כמו כן, מתוכננים עוד מספר פרויקטים תחבורתיים משמעותיים- הרכבת הקלה מחיפה לנצרת, פרויקט חשמול הרכבת, חיבור כביש 6 לשלומי דרך צומת סומך ואחיהוד. כמו כן, ראוי לציין את התנעת הרפורמה לתחבורה ציבורית במגזר הערבי וביישובים הכפריים והפריפריאליים שכבר מניבה פירות ברוכים שמתבטאת בגידול בהיקף השימוש בתחבורה ציבורית בצפון. תשתית תחבורתית זו מאפשרת לנו להמליץ כיצד נכון לפתח אזורי תעסוקה ודיור שימנפו כלכלית וחברתית תשתית זו. המלצותינו מתייחסות לטווחי הזמן השונים:

- **טווח קצר עד 2020** - פיתוח אזורי תעסוקה ודיור בכרמיאל לאורך תוואי הרכבת לכרמיאל, פיתוח אזורי תעסוקה ודיור בעפולה לאורך תוואי רכבת העמק. שיפור נוסף של התחבורה הציבורית מהיישובים הערביים לאזורי התעסוקה.
- **טווח בינוני עד 2025** - פיתוח אזורי תעסוקה ודיור בשפרעם, ונצרת לאורך תוואי הרכבת לנצרת.
- **טווח ארוך עד 2040** - פיתוח אזורי תעסוקה ודיור לאורך המסילה המזרחית והמסילה לראש פינה וקריית שמונה.

גם בתחום מנועי הצמיחה אנחנו מציגים מנועי צמיחה מהותיים שאינם מייצגים "עסקים כרגיל" אלא מייצגים תחומים בעלי פוטנציאל צמיחה גדול במיוחד שיהוו מענה הולם לאתגרי התעסוקה והפיתוח בצפון. לכן, אנחנו מציעים בעבודה זו לפתח אשכולות מדעיים תעשייתיים בתחומים הצומחים בעולם- תחום מדעי החיים ותחום המים. בשני התחומים האלו יש פוטנציאל כמעט אינסופי למדינת ישראל ולצפון. בשני תחומים אלו זיהינו גם את הנכסים שכבר קיימים בצפון ואת החלופות האפשריות לפיתוח אשכולות אלו בצפון. כמו כן, זיהינו בתחומים אלו את הפוטנציאל הגדול הגלום באוכלוסייה הערבית שמתמחה לאורך השנים בתחומי רפואה, רוקחות, פרארפואה, ביוטכנולוגיה והיא יכולה להשתלב יפה מאד במענה על האתגר בתחומים אלו על ידי יצירת כלכלה משותפת ערבית-יהודית. להלן תיאור תמציתי של מנועי הצמיחה המוצעים לפיתוח בצפון:

1. הקמה וקידום אשכול תעשייתי-מדעי בתחום מדעי החיים בצפון

אשכול תעשייתי-מדעי בתחום מדעי החיים בצפון יכלול סביבה כלכלית-אנושית-חברתית שלמה של מוסדות מחקר ולימוד אקדמי ברמה עולמית, חממות, חברות הזנק, חברות עסקיות קטנות, חברות גדולות, בתי חולים ומעבדות מתקדמות. מומלץ שבמסגרת האשכול יכללו גם רפואה אישית ותיירות רפואית.

באזור הצפון וחיפה יש נכסים מרשימים בתחום מדעי החיים- 305 חברות העוסקות בתחומי מדעי החיים מתוך 1144 חברות בישראל. חברות מכשור רפואי בחיפה, ביוקנעם ובמגדל העמק, גופי פיתוח ויישום תזונה רפואית באזור הגליל המזרחי (בעיקר סביב מיג"ל), בתי חולים מתקדמים בתחומי בריאות הציבור וניסויים רפואיים, הטכניון ואוניברסיטת חיפה ועוד מכללות עם יכולות מחקר ולימוד ברמה האקדמית.

כפי שצינו לעיל, בגין התמחויות שנצברו, לאוכלוסייה הערבית יש פוטנציאל גדול להשתלב בתחומים אלו ביוזמות, בניהול, במחקר ובעבודה.

במסגרת עבודתנו גיבשנו מספר חלופות אפשריות לארגון אשכול מדעי החיים בצפון. החלופה המועדפת שיש לשאוף אליה, היא שילוב כל הצפון, כולל חיפה, למערך של אשכול מדעי תעשייתי של מדעי החיים. להערכתנו המערכת הפוליטית/עסקית עדיין אינה בשלה למימוש חלופה זו. לכן, בשלב זה ההמלצה היא לקדם תחילה את החלופה המבוססת על סגמנטים אזוריים- מכשור רפואי באזור חיפה, יוקנעם ומגדל העמק, תזונה רפואית באזור הגליל המזרחי, בריאות ציבור, רפואה אישית וניסויים רפואיים באזור הגליל המערבי.

בכל מקרה כדי לממש אשכול מדעי החיים בצפון יש להכריז כשלב ראשון על מדיניות לאומית המכריזה על תחום מדעי החיים כ"סייבר של הצפון" ובמקביל יש לפעול למימוש החלופה של מערך כולל. על בסיס הכרזה כזו גיבשנו הצעה לצעדים ממלכתיים ואחרים לקידום אשכול מדעי החיים בצפון.

בנוסף, אנחנו ממליצים על קידום תיירות רפואית בצפון. מהלך כזה יביא גם לשדרוג רמת מערכת הבריאות לתושבי הצפון על ידי השקעה בציוד מודרני ומתקדם.

2. הקמה וקידום אשכול מדעי-תעשייתי בתחום המים בצפון

ההקמה והקידום של אשכול מדעי-תעשייתי בתחום המים בצפון דומה לזו של אשכול מדעי החיים. מחזור תעשייתי המים בישראל בשנת 2013 היה 4.5 מיליארד דולר עם נתח יצוא של 2.1 מיליארד דולר. גם בתחום זה פוטנציאל הצמיחה הגלובלי והמקומי הוא עצום. בצפון קיים ריכוז בולט של תעשיית ציוד מים ואף קיים אשכול ראשוני של תעשיות מים צפוניות בהובלת מיג"ל.

גם בתעשייה זו ניתן לשלב חוקרים, מהנדסים, טכנאים, עובדי יצור ותחזוקה, עובדי שירותים מהמגזר הערבי ולממש באשכול זה כלכלה משותפת מבוססת על אתגרים והזדמנויות משותפות.

בעבודה זו מוצגת תכנית קידום ויישום של אשכול מדעי – תעשייתי בתחום המים בצפון.

3. קידום חדשנות ופריון בתעשייה הקלאסית בצפון

בצפון יש תעשייה קלאסית בהיקף גדול יחסית- כ 35% מהיקף הפדיון התעשייתי בארץ (כ- 70 מיליארד ש"ח עם כ- 80 אלף מועסקים) אבל רמת הפריון שלה נמוכה יחסית וכך רמת ההשתכרות בה. כמו כן היקף היצוא הוא מצומצם יחסית. נכון לקדם את הצמיחה ואטרקטיביות של תעשייה זו באמצעות סדרת כלים וצעדים המקדמים חדשנות, מצינות ופריון. חלקם של כלים אלו הם כלים קיימים שיש להפעילם בצפון, וחלקם הם כלים חדשים שמומלץ ליישם בצפון. פירוט הכלים והתהליכים המומלצים לתעשייה הקלאסית בצפון מפורטים בדוח זה.

4. שילוב המגזר הערבי בכלכלת הצפון ככלכלה משותפת

להערכתנו, שדרוג המערכת הכלכלית בצפון יכול להתממש רק תוך התמודדות אפקטיבית עם אתגר קידום כלכלה המשותפת של יהודים וערבים בצפון שתגרום לשיפור באינדיקטורים הכלכליים והחברתיים של האוכלוסייה הערבית בצפון, שתתרום כפועל יוצא לשיפור הכלכלה והחברה בצפון. הכנת התכנית לקידום כלכלה משותפת מבוצעת יחד עם הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים במשרד ראש הממשלה. כוונת הפעולה המוצעים בתכנית זו כוללים בין השאר:

- קידום השיח והדיאלוג בין שתי האוכלוסיות תוך כדי עשייה בשטח כדי לקדם אמון הדדי והבנה הדדית
- של החסמים וההזדמנויות
- קידום פיתוח אזורי תעשייה משותפים על ידי הגברת מעורבות המדינה ושיפור תפקודן של מנהלות אזורי התעשייה
- קידום מגוון צעדים להשמת אקדמאיים לתעסוקה איכותית על ידי תכניות התמחות והשמה בעבודה
- שילוב מסיבי של עובדים, מנהלים ומומחים ערבים בהקמה ויישום אשכול מדעי החיים ואשכול המים
- קידום תעסוקת ערבים בהיי-טק ויזמות
- שילוב של עובדים ומומחים ערבים בהקמה ובתפעול נמל המפרץ, בהקמה ותפעול שדה התעופה ברמת דוד, והמש"אות בצפון
- ניצול תנופת פיתוח התחבורה הציבורית בצפון לפיתוח התעסוקה במגזר הערבי

- עידוד ותימרוץ בעלי ומנהלי מפעלים להעסיק ערבים בעלי השכלה אקדמית והשכלה מקצועית
- תכניות השמה והסבה למקצועות טכניים להגברת התעסוקה במגזר הערבי
- מימוש פוטנציאל מנוע הצמיחה של תיירות תרבותית בגוון אתני בצפון
- שילוב מורים ערבים במוסדות חינוך יהודיים/מעורבים
- פיתוח וקידום עסקים קטנים ובינוניים בבעלות ערבית על ידי הנגשת שירותי מעוף
- קידום והנגשת החברה הערבית למרכזים, קולות קוראים ותמיכות ממשלתיות
- פיתוח והעצמת רשויות מקומיות ערביות לחשיבה אסטרטגית וכלכלית

יישום כלל הצעדים בכוחו להגדיל את היקף התעסוקה בעשור בכ- 40 אלף מועסקים, מעבר לתרחיש עסקים כרגיל, ויביא גם לעליה ניכרת ברמת החיים, עקב אותו גידול ועקב שיפור ברמת ההכנסה מהגברת המקצועות, בעלי שכר בינוני וגבוה.

5. קידום תיירות בצפון

בניתוח התיירות בצפון נמצא שהיקף ההכנסות מתיירות בצפון הוא כ- 10 מיליארד ₪ לשנה, אשר מהווים כשליש מהיקף התרומה הכלכלית של תעשיית התיירות בישראל. מספר המשרות בתיירות בצפון נאמד ב- 68,500 מועסקים (ישירים ועקיפים). ענף התיירות מאפשר תעסוקה מגוונת למגוון גדול של אוכלוסיות בצפון מכל המגזרים. למרות שרמת ההשתכרות הממוצעת בענף התיירות אינה גבוהה יחסית היא נותנת פתרון תעסוקתי למגוון אוכלוסיות המעוניינות בכך.

מניתוח חלופות אפשריות בפיתוח התיירות בצפון, אנחנו מציעים לפתח את חלופת תיירות תרבותית-אתנית אשר תתמקד בסגנון החיים, במורשת, בדת, בחקלאות ובקולינריה של הצפון. ראוי לציין כי חלופה זו תקדם משמעותית הקמת עסקים קטנים, תוספת מקומות תעסוקה ויצירת מקורות הכנסה חדשים עבור המגזר הערבי.

מוצגת תכנית לפיתוח 5 אשכולות של תיירות תרבותית בהשקעה של 40 מיליון ₪, שצפוי שתביא לתוספת של כ- 9,000 מועסקים וגידול הכנסות שנתי בהיקף מוערך של 1.2 מיליארד ₪.

בנוסף, כאמור לעיל, כחלק מהמהלך להקמת אשכול מדעי החיים בצפון אנו מציעים לפתח את התיירות הרפואית בצפון. זה יאפשר השגת שתי מטרות בו זמנית, חיזוק כלכלת הצפון ושיפור שירותי הבריאות לכלל תושבי הצפון.

הקמת שדה תעופה בינלאומי בצפון יכול להוות זרז לפיתוח התיירות הבינלאומית בצפון ובמיוחד את התיירות הרפואית.

6. שילוב האוכלוסייה החרדית בכלכלת הצפון

ניתחנו והצגנו בעבודתנו את המגמות באוכלוסייה החרדית בארץ בכלל ובצפון בפרט.

על פי ממצאי ניתוח זה, ניתן להעריך כי האוכלוסייה החרדית הארצית עתידה לגדול בעשורים הקרובים ולהכפיל את עצמה תוך 15 שנה.

כיום האוכלוסייה החרדית בצפון מונה כ 130 אלף איש, רובם גרים בחיפה, צפת, טבריה ורכסים. ישנה הגירה חיובית של חרדים צפונה עם מגמה חיובית של השתלבות החרדים ביישובים השונים- בלימודים, בשירות הצבאי ובתעסוקה. כלומר, נכון לתכנן לאוכלוסייה חרדית בצפון בהיקף כ 300 אלף איש בעוד כ- 15 שנה.

השילוב של ריבוי מוסדות לימוד אקדמיים בצפון ובחיפה וההתפתחות המהירה הצפויה של הציבור החרדי בצפון, עקב גידול טבעי והגירה חיובית, יחד עם הפתיחות הקיימת בקרב הקהילות החרדיות בצפון להשתלבות בתעסוקה ולימודים- כל אלה מהווים הזדמנות לפיתוח ומיתוג הצפון כאזור "האקדמיה של החרדים" ולמנף אותה לפיתוח כלכלי של הצפון כולו.

נכון שהאוכלוסייה החרדית המתפתחת בצפון תשתלב במחוללי השינוי ומנועי הצמיחה המתוכננים לאזור הצפון. אך תנאי לכך הוא הכשרה אקדמית במקצועות המתאימים- מדעי החיים, המים, הנדסה וכיו"ב.

אנו מציעים לגבש ולהתניע תכנית לאקדמיזציה, ופיתוח יזמות של אוכלוסיית החרדים בצפון כתשתית להשתתפותם הפעילה בקידום הכלכלי-חברתי של הצפון.

לדעתנו, נכון שפיתוח החרדים בצפון יבוצע תוך כדי שילובם במקומות היישוב הקיימים והמתפתחים, ושילובם במפעלים והחברות הקיימות, המוקמות ומתפתחות. כלומר-שילוב ולא בידול.

7. האצת חדשנות בצפון

במחקרים קודמים נמצאו גורמים מסייעים (כמו קשר עם לקוחות והשוק) וגורמים מעכבים (כמו עלויות השקעה במו"פ) לקידום חדשנות במפעלים בצפון. חוסר חדשנות מביא לאי מימוש של פוטנציאל הצמיחה של מפעלים מסורתיים ועסקים קטנים ובינוניים.

מרכז החדשנות בטכניון גיבש במסגרת תכנית זו הצעה להפעלת גישה הוליסטית מערכתית במפעלים בצפון הכוללת מאיצי חדשנות בטווח הקצר הכוללים: יצירת מנהיגות לחדשנות, מתן כלים לניהול תהליך החדשנות במפעלים, העברת ידע מחקרי יישומי מהאקדמיה לתעשייה. בנוסף, מוצעים רזרי חדשנות בטווח הארוך, כמו: יצירת ארגון לומד, סיוע לקפיצת מדרגה טכנולוגית, תמיכה בקשרים בינלאומיים.

8. קידום עסקים קטנים ובינוניים בצפון

עסקים קטנים ובינוניים הם מרכיב חשוב בכלכלת הצפון. במפגשים שקיימנו עם בעלי עסקים קטנים, מממצאי סקרים שבוצעו על ידי הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים וה-OECD זוהו החסמים העיקריים להתפתחות העסקים בכלל הארץ: העדר זמינות אשראי חוץ בנקאי, ריבוי ביורוקרטיה ורגולציה מצד גורמי הממשלה והרשויות המקומיות, תחרות לא הוגנת מצד חברות גדולות, זמינות נמוכה של כוח אדם מיומן. לכך מצטרפים מאפיינים בעייתיים של העסקים בצפון: ריבוי עסקים בתחומים מסורתיים ומיעוט עסקים בתחומי עתירי ידע ושכר, שוק מקומי חלש, עלויות גבוהות של הובלה לפריפריה. חסמים ומאפיינים בעייתיים אלו גורמים למיעוט עסקים ויזמות בצפון (521 עסקים לכל 10,000 נפשות, לעומת ממוצע ארצי של 629), ולהיקף קטן יותר של לידות עסקים בצפון (53 לידות עסקים לכל 10,000 נפשות, לעומת ממוצע ארצי של 60). במיוחד יש לציין את השרידות הנמוכה של עסקים בבעלות ערבים.

בשנה האחרונה הוקם מערך מעוף שמטרתו לסייע ולתמוך בהקמת ופיתוח עסקים קטנים ובינוניים.

המלצותינו העיקריות לסייע ולפיתוח עסקים קטנים ובינוניים בצפון הם:

- שדרוג מערכי המעוף בצפון על ידי הגדלת תקציביו, שווק מסיבי של שירותי מעוף בצפון, שיפור הנגישות של שירותי המעוף למגזר הערבי והפקת לקחים מתמדת תוך כדי יישום השירותים בפועל
- הרחבת היצע האשראי החוץ בנקאי לעסקים הקטנים
- הקפדה על הכוונת ההלוואות בערבות מדינה לעסקים שיש להם קשיים לקבל אשראי בערוצים רגילים
- הגברת הנגישות של העסקים הקטנים והבינוניים למכרזים ממשלתיים וציבוריים
- חיוב ועידוד חברות גדולות בצפון לשתף קבלני משנה קטנים ובינוניים במכרזים ובקשות להצעות מחיר
- הקמת מרכזי עסקים רבים ככל הניתן, הכוללים חממות עסקיות, מרכזי מו"פ ושירותי שווק ופיתוח עסקים

סיכום

בדוח זה אנו מציגים את ממצאי המיזם המשותף למשרד הכלכלה ומוסד נאמן לשדרוג המערכת הכלכלית בצפון מבחינת הערכת המצב בצפון מבחינה כלכלית וחברתית, תיאור פעילויותינו עד כה במסגרת זו, תיאור מחוללי השינוי ומנועי הצמיחה שאנחנו מציעים במסגרת התכנית הכוללת לשדרוג הצפון. למיזם זה שותפה גם הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד ראש הממשלה וחברת פראטו, בגיבוש תכנית כלכלה משותפת ערבית-יהודית בצפון.

מהערכה זו עולה שהצפון נמצא בפער משמעותי ברוב האינדיקטורים הכלכליים והחברתיים אחרי הממוצע הארצי ויתר אזורי הארץ. לדעתנו, כדי לשדרג את הכלכלה והחברה באזור הצפון נדרשת תכנית מחוללת שינוי מהותי לא ליניארי כפי שאנחנו מציעים בעבודה זו.

יש לציין במיוחד את הפערים של מגזר המיעוטים בצפון המהווה יותר מ 50% מאוכלוסיית הצפון, אשר כפי שמוצע בעבודה זו הוא צריך להוות מרכיב משמעותי בשדרוג הכלכלה בצפון. מוצעות כאן הצעות ליצירת כלכלה משותפת משודרגת לחברה הערבית והיהודית.

התכנית המוצעת כאן אמורה ליצור עשרות אלפי מקומות עבודה חדשים בעשור הקרוב כדי לתת מענה לאוכלוסייה המתפתחת בצפון והמשוועת למקומות תעסוקה ברמה גבוהה.

יישום תכנית זו עשוי להוביל לשינוי מגמת ההגירה השלילית מהצפון ולייצב את אזור הצפון כאזור המושך אוכלוסייה איכותית להישאר בה ולהגר אליה.

העבודה בוצעה בתחושת דחיפות עקב מצבו הנחות של הצפון כמעט בכל היבט כלכלי וחברתי. בנוסף, נעשה מאמץ ממשלתי נרחב לחיזוק הדרום על ידי העברת עיר הבה"דים, העברת יחידות טכנולוגיות של צה"ל והקמת מערך הסייבר בצפון. יש חשש שהמשאבים הגדולים המופנים דרומה, יצמצמו את יכולת הממשלה לחזק את הצפון.